

Κωνσταντίνος Σεχίδης & Ιωάννης Σκούρτης

Το μεταναστευτικό ρεύμα θεσσαλονικέων Εβραίων μετά το 1929

Μνήμη Μένης-Μελπομένης Κατσαροπούλου

Η παγκόσμια οικονομική κρίση, τόσο στο εμπόριο όσο και στη βιομηχανία, συνεχίσθηκε και μετά το 1929, γεγονός που προκάλεσε ένταση στο μεταναστευτικό ρεύμα των εβραίων της Θεσσαλονίκης. Το Ισραηλιτικό Κοινοτικό Συμβούλιο, όπως φαίνεται από τη διαρκώς αυξανόμενη κακή οικονομική κατάσταση, την επιδείνωση της ανεργίας και τον αναγκαστικό προσανατολισμό των θεσσαλονικέων Εβραίων σε μετανάστευση, δεν είχε ιδιαίτερα ασχοληθεί ή δεν μπορούσε να ασχοληθεί με την οικονομική δυσπραγία μεγάλου αριθμού ομοθρήσκων του.

Ήδη από το 1928 ο εβραίος βουλευτής Μεντές Μπεσαντζή¹ με άρθρο του στην εφημερίδα *El Poeblo*² υποδείκνυε – προφανώς μετά την εγκατάσταση αρκετών εβραίων της Θεσσαλονίκης στην Παλαιστίνη - να υπάρξει μεταναστευτική στροφή των ομοθρήσκων του στη Νότια Αμερική, επειδή οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν τότε απαγορεύσει την είσοδο μεταναστών στην επικράτειά τους. Ωστόσο στον απομακρυσμένο Νέο Κόσμο υπήρχαν κράτη, όπου οι θεσσαλονικείς Εβραίοι θα μπορούσαν να μεταβούν και να εγκατασταθούν επιτυχώς³.

Δεκάδες εβραίοι, οικογενειάρχες, αλλά και νέοι που ήταν άνεργοι, εγκατέλειπαν τότε τη Θεσσαλονίκη και μετέβαιναν σε διάφορες χώρες με την ελπίδα εύρεσης κάποιας - οποιασδήποτε εργασίας. Όσοι Εβραίοι αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν τη Θεσσαλονίκη αδιαφορούσαν σε ποια χώρα θα πήγαιναν, τους αρκούσε η δυνατότητα εγκατάστασής τους. Ήταν τόσο πολύ απογοητευμένοι από τις υπάρχουσες γενικώς κακές οικονομικές

¹ Ο Μεντές Μπεσαντζή φιλελεύθερος σιωνιστής, εκλέχτηκε στις εκλογές του 1928 με τον Συνδυασμό των Ανεξαρτήτων. Μετά την εκλογή του προσχώρησε στο Κόμμα των Φιλελευθέρων. Το 1926 είχε εκλεγεί με τον συνδυασμό της Εβραϊκής Πολιτικής Ένωσης (ΕΠΕ). Δ. Δωδός, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του Ελληνικού κράτους 1915-1936*, Αθήνα 2005, σ. 172 και 177.

² Η εφημερίδα πρωτοεκδόθηκε το 1908 με εκδότη τον Ελιάου Σεμπατώβ Αρδίτη. Το φύλλο αυτό που εκδίδονταν στην ισπανοεβραϊκή γλώσσα, υποστήριζε ένθερμα την αφομοίωση και είχε ως διευθυντές του: τον Ελί Βεϋσσή και τον Μεντές Μπεσαντζή. Η πορεία της εφημερίδας αυτής διακόπηκε το 1933. Ρ. Φρεζής, *Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα*, Βόλος 1999, σ. 112.

³ Ι. Σκούρτης, *Μετανάστευση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στη Γαλλία κατά τον μεσοπόλεμο* Επιστημονική επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης, (1992), σ.238.

συνθήκες στη Θεσσαλονίκη και πίστευαν ή ήλπιζαν ότι η απομάκρυνσή τους από την πόλη αυτή θα τους οδηγούσε σε ευνοϊκότερες βιοποριστικές συνθήκες εργασίας.

Όπως προκύπτει από την μελέτη των άρθρων των εβραϊκών εφημερίδων της Θεσσαλονίκης, ένας σημαντικός αριθμός εβραίων μεταναστών, μετά το 1929, είχε προτιμήσει να κατευθυνθεί προς πλησιέστερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γαλλία. Κατά την ίδια όμως χρονική περίοδο, και άλλοι πιο τολμηροί θεσσαλονικείς ομόθρησκοί τους είχαν αποφασίσει να μεταναστεύσουν σε πιο μακρινές χώρες. Έτσι αρκετοί εβραίοι κατευθύνθηκαν προς Αργεντινή, Βραζιλία, Ουρουγουάη και Μεξικό. Αυτή η μεταναστευτική κίνηση είχε ιδιαίτερα απασχολήσει τον ισραηλιτικό τύπο της Θεσσαλονίκης. Η αναπτυχθείσα σ' αυτόν αρθρογραφία αποδίδει την επικρατούσα τότε ατμόσφαιρα, τις σκέψεις και τα αισθήματα που διακατείχαν τους εβραίους της πόλης.

Το κομμουνιστικό φύλλο *Avanti*⁴ σε άρθρο του στις 29 Ιανουαρίου 1929 επιστούσε την προσοχή των εβραίων για αποφυγή μετάβασής τους προς εγκατάσταση στη Γαλλία, καθότι εκεί θα έπεφταν θύματα καταχθόνιων μηχανορραφιών ανθρώπων, που επιζητούσαν να τους καταδικάσουν στη χειρότερη δουλεία. Το *Avanti* εξηγούσε ότι στη Γαλλία απαγορευόταν αυστηρώς η είσοδος και εγκατάσταση ξένων, αλλά ωστόσο για βαριά και επίπονα επαγγέλματα, στα οποία κανένας Γάλλος δεν δεχόταν να εργασθεί, σ' αυτά και μόνον σ' αυτά υπήρχε περίπτωση να προσληφθούν εργάτες από το εξωτερικό⁵.

Κατά την εβραιοϊσπανόφωνη εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *Telegrafo*⁶ από την υφιστάμενη οικονομική κρίση στην Ελλάδα υποφέραν περισσότερο απ' όλους οι εβραίοι. Σύμφωνα με την εφημερίδα η επεκτεινόμενη οικονομική κρίση τόσο στο εμπόριο όσο και στη βιομηχανία είχε εντείνει το μεταναστευτικό ρεύμα μεταξύ των Ισραηλιτών. Κατά δεκάδες οι νέοι, αλλά και οι αρχηγοί οικογενειών απέρχονταν προς διάφορους κατευθύνσεις - χώρες με ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον. Αξιοπαρατήρητο ήταν ότι όσοι αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους δεν λάμβαναν υπόψη τη χώρα που πρόσφερε καλύτερη εγκατάστασή τους. Ο μεγαλύτερος αριθμός των αναχωρούντων

⁴ Η σοσιαλιστική εφημερίδα της Φεντερασιόν *Avanti*, κυκλοφόρησε το 1911. Την επιμέλεια της έκδοσης είχε συντακτική ομάδα με διευθυντή τον Αβραάμ Μπεναρόγια, αρχισυντάκτη τον Αλβέρτο Αρδίτη και συνεργάτες τους: Δαβίδ Ρεκανάτι, Ζακ Αμαρίλιο, Ζακ Βεντούρα, Αβραάμ Κοέν και τον διευθυντή του εβραϊκού σχολείου Ισαάκ Επστάιν. Η κυκλοφορία της σταμάτησε το 1935. Ρ. Φρεζής, *ό.π.* σ.152.

⁵ Η εφημερίδα *Avanti* ήταν η μοναδική εβραϊκή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης που τασσόταν ανοιχτά κατά της μετανάστευσης των εβραίων, Ι. Σκούρτης, *ό.π.* σ..238.

⁶ Η εφημερίδα *El Telegrafo* ήταν πρωινή καθημερινή εφημερίδα που πρωτοκυκλοφόρησε το Σεπτέμβριο του 1929 με συντάκτη τον Γιοσέφ Άντζελ. Η έκδοσή της ήταν βραχύβια και ο αριθμός των φύλλων που κυκλοφόρησε ήταν μικρός. Ρ. Φρεζής, *ό.π.*, σ. 152.

κατευθυνόταν στη Γαλλία και στην Αργεντινή. Ακολουθούσαν διάφορες άλλες χώρες της Νοτίου και της Κεντρικής Αμερικής όπως η Βραζιλία, η Ουρουγουάη, το Μεξικό κλπ⁷. Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι η εβραϊκή νεολαία της Θεσσαλονίκης δημιούργησε ιδιαίτερα μεγάλο ρεύμα αναχώρησης για εγκατάστασή της στο εξωτερικό, τόσο εκείνοι οι νεολαίοι που δεν είχαν εκπληρώσει ως τότε τη στρατιωτική τους θητεία, όσον και εκείνοι που είχαν υπηρετήσει τη θητεία τους ή μόλις είχαν απολυθεί από τις τάξεις του στρατού.

Για την συγκεκριμένη έξοδο των Ισραηλιτών έχει εντοπισθεί επιστολή από το Παρίσι προς τον Σιόν (ψευδώνυμο του Σιμόν Μπουρλά⁸), έναν από τους συνεργάτες της, εφημερίδας της Θεσσαλονίκης *El Poeblo*. Αποσπάσματα της επιστολής αυτής δημοσιεύθηκαν στην εν λόγω εφημερίδα την 27η Σεπτεμβρίου 1929 και περιέγραφαν με μελανά χρώματα τη θέση των εβραίων, που είχαν μεταναστεύσει στη Γαλλία. Ο επιστολογράφος έκανε συστάσεις στους εβραίους να μην απέρχονται από την Ελλάδα πριν σκεφθούν πάρα πολύ καλά ότι πορεύονταν στο άγνωστο και στην αβεβαιότητα⁹.

Σε δεύτερη επιστολή προς τον ίδιο αποδέκτη, αυτή δημοσιεύτηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1929 πάλι στην *El Poeblo*, περιγράφεται η επικρατούσα στους κόλπους των εβραίων της Γαλλίας κατάσταση. Στο Παρίσι, υπήρχαν ήδη 20.000 θεσσαλονικείς Εβραίοι. Η επιστολή έπλεκε το εγκώμιο των εβραίων εκείνων που είχαν από χρόνια εγκατασταθεί στη γαλλική πρωτεύουσα και επιτελούσαν ακόμη και έργα φιλανθρωπίας με το ενδιαφέρον που εκδήλωναν προς τους δυστυχείς ομοθρήσκους τους, οι οποίοι είχαν την ατυχία να βρεθούν στον άγνωστο αχανή «ωκεανό» του Παρισιού. Η επιστολή αυτή ανέφερε επίσης πως οι θεσσαλονικείς ομόθρησκοι χάρη στην δραστηριότητα και την παραδειγματική τιμιότητά τους βρίσκονταν σε σχετικά καλή θέση απέναντι ορισμένων Γάλλων, ενώ η ιδρυθείσα στο Παρίσι Λέσχη θεσσαλονικέων Εβραίων εξασκούσε μεγάλη επίδραση στους ανώτερους κυβερνητικούς κύκλους, που θεωρούσαν το εβραϊκό στοιχείο παράγοντα προόδου και ευτυχίας. Ωστόσο μερικοί θεσσαλονικείς Εβραίοι, που είχαν σχετικά νωρίς εγκατασταθεί στο Παρίσι, ευημερούσαν ήδη από τις εμπορικές

⁷ *El Telegrafo*, 23 Σεπτεμβρίου 1929.

⁸ Ο Σιμόν Μπουρλά ήταν ευκαιριακός συνεργάτης της εφημερίδας *El Poeblo*, σιωνιστής, που υποστήριζε ότι το εθνικό αίσθημα των Ισραηλιτών εξασθενούσε καθημερινά, επειδή τα παιδιά τους φοιτούσαν σε χριστιανικά σχολεία και έδειχναν απάθεια και αδιαφορία για την εθνική ιδεολογία του εβραϊσμού. Ι. Σκούρτης, *Οι Σιωνιστές και οι αντίπαλοί τους Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου*. Επιστημονική επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης, 4(1994) σ. 287-289.

⁹ Ι. Σκούρτης, *ό.π.* σ. 239.

επιχειρήσεις τους. Στη γαλλική πρωτεύουσα οι εβραίοι εύρισκαν γόνιμο επιχειρηματικό πεδίο με συνέπεια την καλή και προσοδοφόρα εργασία.

Με αφορμή την πρώτη επιστολή προς τον Σιμόν Μπουρλά και ιδίως τις υποδείξεις που περιείχε αυτή για παύση της εξόδου των εβραίων από τη Θεσσαλονίκη προς τη Γαλλία, η εφημερίδα *El Poeblo*, της 30ης Σεπτεμβρίου 1929, έγραφε ότι το Ισραηλιτικό Κοινοτικό Συμβούλιο, απορροφημένο από τις εκλογές, δεν ασχολιόταν σοβαρά με το ζήτημα της οικονομικής κατάπτωσης των εβραίων της Θεσσαλονίκης, ενώ η επιτροπή, η οποία είχε συσταθεί για μελέτη αυτού του φλέγοντος θέματος, δεν είχε ακόμη υποβάλει την έκθεσή της. Το κακό όμως προχωρούσε αυξανόμενο, η ανεργία επεκτεινόταν τρομερά, η δε δυστυχία επιτελούσε μεγάλες καταστροφές. Συνέπεια όλων αυτών ήταν η αναγκαστική μετανάστευση, η οποία όσο πήγαινε και γινόταν πιο πυκνή και συχνή¹⁰.

Άλλη εφημερίδα της Θεσσαλονίκης, η *La Verdad*¹¹, στο φύλλο της 15ης Οκτωβρίου 1929, δημοσίευσε άρθρο για την οικονομική κατάσταση των εγκατεστημένων στη Γαλλία θεσσαλονικέων Εβραίων. Ο συντάκτης του άρθρου αυτού, συνήγορος της μετανάστευσης στη Γαλλία, έγραφε ότι αυτή η χώρα παρείχε στους ομοθρήσκους του φιλόξενη στέγη. Το γαλλικό κράτος είχε αντιληφθεί ότι επρόκειτο για δραστήριους, σοβαρούς και νοήμονες εβραίους, οι οποίοι χάρη σ' αυτά τα χαρακτηριστικά τους ήταν δυνατόν να βοηθηθούν προθύμως πάντοτε όμως στο μέτρο των κοινωνικών δυνατοτήτων.

Η εφημερίδα *La Verdad* εξήρε επίσης το γεγονός ότι κάθε εργάτης είχε μεγάλες ελπίδες να ζήσει στη Γαλλία. Ορισμένοι όμως εργάτες θα υπέφεραν αναγκαστικά αν δεν διέθεταν κανένα μέσο συντήρησης ή τα απολύτως απαραίτητα χρήματα και την στοιχειώδη τροφοδοσία κατά τις πρώτες ημέρες της εγκατάστασής τους στη Γαλλία. Σε κάθε περίπτωση οι εβραίοι θα έπρεπε να γνωρίζουν καλώς την γαλλική γλώσσα, διαφορετικά είτε ως χειρόνακτες εργάτες είτε σε οποιαδήποτε άλλη ειδικότητα θα ήταν καταδικασμένοι να μείνουν άνεργοι. Η Λέσχη Θεσσαλονικέων εβραίων στο Παρίσι, εγκαταστημένη τότε στην οδό Lafayette, είχε προθύμως προσφερθεί να στηρίζει τους ομοθρήσκους της αναλαμβάνοντας ευχαρίστως την παροχή σχετικής πληροφόρησής

¹⁰ Ι. Σκούρτης, *ό.π.* σ.239-240.

¹¹ Η εφημερίδα *La Verdad*, σοσιαλιστικών αποκλίσεων, ιδρύθηκε το 1920 από τον Ισαάκ Σιακκή, με συντάκτη τον Αβραάμ Λεβή και συνεργάτες τους: Αλμπέρτ Μόλχο, Ισαάκ Καμπελή, Ζακ Βεντούρα, Αβραάμ Μπεναρόγια. Η κυκλοφορία της κράτησε μέχρι το 1929. Ρ. Φρεζής, *ό.π.* σ. 131.

τους¹².

Την περίοδο του Μεσοπολέμου υπήρχε η άποψη, σε μια μερίδα εβραίων της Θεσσαλονίκης, πως το χριστιανικό στοιχείο της πόλης, με την συμπεριφορά του και τις ενέργειές του, εξωθούσε τους εβραίους συμπολίτες του να εγκαταλείψουν την πόλη τους. Σχετικό με την προαναφερθείσα άποψη είναι το άρθρο του βουλευτή Μεντές Μπεςαντζή, που δημοσιεύθηκε την 23^η Σεπτεμβρίου 1929 στη γαλλόφωνη εβραϊκή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *L' Indépendant*¹³. Ο βουλευτής αυτός αναφέρει: «Νομίζουν, γράφει ο εβραίος πολιτευτής, ότι με τέτοια δηλητηριώδη δημοσιεύματα, με παρόμοιες παροτρύνσεις για μίσος ακόμη και φόνους, θα κατόρθωναν να υποχρεώσουν τους Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης να εγκαταλείψουν την πόλη στην οποία κατοικούν από 500 ετών και για την οποία πόλη συνετέλεσαν ώστε αυτή να επεκταθεί και να ευτυχήσει. Αν τέτοιος είναι ο σκοπός των ...δεν είναι δυνατόν με επίθεση έστω καθημερινή να αναγκασθεί ο εβραίος να εγκαταλείψει την χώρα στην οποία γεννήθηκε. Αν οι Ισραηλίτες έφευγαν, τούτο οφειλόταν σε οικονομικούς λόγους. Αν μπορούσαν να κερδίσουν το ψωμί τους και να επικαλεσθούν την προστασία των νόμων ουδεμία κίνηση θα μπορούσε να τους υποχρεώσει να εγκαταλείψουν ότι απέκτησαν με επίμονες προσπάθειες. Αν μεταξύ των κυβερνητικών κύκλων δεν υπήρχε αντισημιτισμός, αντιθέτως όμως διαπιστωνόταν με θλίψη, ότι αυτός εκαλλιεργείτο σε ορισμένους δημοσιογραφικούς κύκλους, οπότε, παρά την προβολή φιλελεύθερων αισθημάτων, διακηρυσσόταν αναισχύντως το πλέον μεσαιωνικό φυλετικό μίσος».

Στο ίδιο πνεύμα συντάχθηκε και το άρθρο της *La Verdad*, την 24η Οκτωβρίου 1929. Το άρθρο αυτό εξαπέλυε σφοδρή επίθεση εναντίον της εφημερίδας *Μακεδονία* που την κατηγορούσε ότι διεξάγει «πόλεμο» κατά των Ισραηλιτών και προκαλεί το μίσος των χριστιανών κατά των εβραίων.

Τη στιγμή που η οικονομική κατάσταση της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης απέβαινε μάλλον αξιολύπητη, η πρόσκληση της ισπανικής κυβέρνησης, για επιστροφή των εβραίων στην χώρα των προγόνων τους, έγινε από ορισμένους δεκτή ως

¹² Ι. Σκούρτης, *ό.π.* σ.240.

¹³ Η γαλλόφωνη ημερήσια, απογευματινή εφημερίδα *L' Indépendant* πρωτοεκδόθηκε στα 1909. Ιδρυτές και ιδιοκτήτες ήταν ο Αβραάμ Ματαράσο και ο Λάζαρος Νεφούσης με διευθυντή τον Μεντές Μπεςαντζή και από το 1923 συνδιευθυντή τον Ελή Αττάς. Αρχισυντάκτης ήταν ο Ζακ Βεντούρα. Η εφημερίδα δεν είχε πολιτική απόκλιση. Υποστήριζε με φανατισμό τα δικαιώματα των εβραίων. Η μεγάλη κυκλοφορία της στηριζόταν στο κοινό των αποφοίτων της Alliance. Η κυκλοφορία της σταμάτησε το 1941 με την είσοδο των γερμανικών ναζιστικών στρατευμάτων στην Θεσσαλονίκη. Ρ. Φρεζής, *ό.π.*, σ. 107-108.

κατάλληλη λύση για μέγα αριθμό εβραίων. Σχετική αναφορά στη λύση αυτή γίνεται στην εφημερίδα *La Verdad* της 23ης Ιανουαρίου 1930. Κατά το δημοσίευμα αυτό η πρόσκληση για επιστροφή των εβραίων στην χώρα των προγόνων τους χαμογελούσε ιδιαίτερος σε μερικούς εμπόρους, οι οποίοι είχαν την πεποίθηση ότι η Ισπανία, καλώς εκμεταλλευομένη, θα ήταν δυνατόν να μεταβληθεί σε κέντρο εξαιρετικής εμπορικής και επιχειρηματικής σπουδαιότητας.

Αλλά και η εβραϊκή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *ΑΞΙΟΝ*¹⁴ είχε δημοσιεύσει άρθρο στις 24 Ιανουαρίου 1929 σχετικό με τα παραπάνω αναφερόμενα για επιστροφή των εβραίων στην Ισπανία. Το δημοσίευμα αυτό σχολίαζε τις δηλώσεις του πρωθυπουργού της Ισπανίας Πρίμο Ριβιέρα: «Η κατάσταση του εβραϊκού πληθυσμού [της Θεσσαλονίκης] είναι σήμερα τελείως αξιοθρήνητη από οικονομική άποψη, εφόσον δεν διαβλέπεται επιτοπίως τρόπος βελτίωσης, είναι επόμενο, ότι κάθε ανοιγομένη θύρα σωτηρίας να προκαλεί την προσοχή των μαζών. Αυτή είναι η εντύπωση από τις δηλώσεις του αρχηγού της ισπανικής Κυβέρνησης. Φρονούμε ότι το γραφείον εξεύρεσης εργασίας της Κοινότητας οφείλει να ζητήσει λεπτομερέστερες πληροφορίες για τις προθέσεις της ισπανικής Κυβέρνησης και να διαπιστώσει αν υπάρχει πιθανότητα να κατευθύνει προς την χώραν εκείνην μερικές εκατοντάδες εβραϊκών οικογενειών, οι οποίες δεν έχουν τα μέσα να εξασφαλίσουν τον επιούσιο στη Θεσσαλονίκη».

Την ίδια εποχή, στην εφημερίδα *Μακεδονία*¹⁵ της Θεσσαλονίκης είχε επίσης δημοσιευθεί άρθρο σχετικό με την επάνοδο των εβραίων στην Ισπανία. Με τον τίτλο: *Ο ΝΤΕ ΡΙΒΙΕΡΑ ΠΡΟΣΚΑΛΕΙ ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ ΝΑ ΕΠΑΝΕΛΘΟΥΝ ΕΙΣ ΙΣΠΑΝΙΑΝ*, το άρθρο, μεταξύ άλλων, ανέφερε: «Κατάπληξιν προξένησεν ότι ο δικτάτωρ και πρωθυπουργός της Ισπανίας ντε Ριβιέρα δια διαγγέλματός του καλεί τους πολλάκις κατά το παρελθόν εξ Ισπανίας εκδιωχθέντας εβραίους να επανέλθουν εις Ισπανίαν, υποσχόμενος ότι θα παρασχεθούν εις αυτούς υποστηρίξεις δια την εγκατάστασιν των εις διαφόρους γεωργικάς και βιομηχανικάς πόλεις της Ισπανίας. Επίσης θα τους παράσχη πιστώσεις προς εργασίαν και θα τους απαλλάξη δια πολλά έτη παντός φόρου. Οι

¹⁴ Η εφημερίδα *ΑΞΙΟΝ* είχε εκδοθεί στις 9 Αυγούστου 1929 με αρχισυντάκτη τον Γιοσέφ Άντζελ. Από τις πρώτες εκδόσεις εμφανίστηκε με σοσιαλιστικές και αφομοιωτικές τάσεις, αλλά με την πάροδο του χρόνου άλλαξε πολιτική και υποστήριξε το Σιωνισμό. Μέσα από τις στήλες της έδινε μια εντυπωσιακή πληροφόρηση δημοσιεύοντας ιστορικά στοιχεία για τους εβραίους της Θεσσαλονίκης, στοιχεία με τα οποία δεν ασχολήθηκε ως τότε καμιά άλλη εφημερίδα. Η έκδοσή της σταμάτησε το Φεβρουάριο του έτους 1940. Ρ. Φρεζής, *ό.π.* σ. 151-152.

¹⁵ *Μακεδονία*, 27^η Ιανουαρίου 1930.

πλείστοι των εβραίων διεσπαρμένων εις πολλές χώρας διετήρησαν ως εθνικήν αυτών γλώσσαν την ισπανικήν ως και την υπηκοότητά των».

Σημειωτέον ότι στην πρόσκληση αυτή της ισπανικής κυβέρνησης ανταποκρίθηκαν αρκετοί εβραίοι όχι μόνον από τη Θεσσαλονίκη αλλά και από άλλες πόλεις, γεγονός που φαίνεται σε άρθρο της εφημερίδας *El Poeblo*, το οποίο δημοσιεύθηκε στις αρχές του 1933. Στο άρθρο αυτό υπάρχουν αναφορές του ελληνικού προξενείου της Βαρκελώνης σύμφωνα με τις οποίες όσοι Ισραηλίτες, ιδίως εκ Καβάλας, «απήλθαν στην Ισπανία κέρδιζαν τα προς το ζην, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι γι' όλους υπήρχε εκεί εργασία καθώς και ευνοϊκές εργασιακές συνθήκες»¹⁶.

Όλη η αρθρογραφία των εβραϊκών εφημερίδων της Θεσσαλονίκης – εκτός από το κομμουνιστικό *Avanti* – παρουσίαζε τους Ισραηλίτες της πόλης να υποφέρουν από την ανεργία και την ανέχεια με μοναδική τους διέξοδο την μετανάστευση. Γι' αυτό επιβαλλόταν συστηματική οργάνωση της μετανάστευσής τους προς περιορισμό του αριθμού των ανέργων και προς ελάφρυνση της πληθυσμιακής υπερπλήρωσης των πόλεων¹⁷.

Η εβραϊκή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *El Popolar*¹⁸ κατηγορούσε τότε ως υπεύθυνο για την δυσχερή οικονομική κατάσταση των εβραϊκών μαζών το Κοινοτικό τους Συμβούλιο. Μάλιστα η ίδια εφημερίδα είχε δημοσιεύσει μακροσκελές άρθρο για τα συμφέροντα της Ισραηλιτικής Κοινότητας, που δεν εξυπηρετούνταν καλώς από τους σιωνιστές, οι οποίοι είχαν συμμαχήσει με τους βενιζελικούς και την κρατούσα μπουρζουαζία, προς καλύτερη εκμετάλλευση των εβραϊκών μαζών. Ο συντάκτης του άρθρου αναρωτιόταν: «Τι είχε πράξει το εβραϊκό Κοινοτικό Συμβούλιο για να μην επιτρέψει να επιπέσουν στις πλάτες των εβραϊκών μαζών τα βάρη της οικονομικής κρίσης, για να μην εκδιωχθούν οι εβραίοι από τις θέσεις τους, για να μην υποστούν οι ομόθρησκοί τους έξωση από τα σπίτια τους και για να μην τους επιβαρύνει η οικονομική κρίση περισσότερο από άλλους»¹⁹.

Μετά τις αντισημιτικές ταραχές του 1931 στη συνοικία Κάμπελ της Θεσσαλονίκης,

¹⁶ *El Poeblo*, 5 Ιανουαρίου 1933.

¹⁷ *L' Indépendant*, 7 Φεβρουαρίου 1930.

¹⁸ Η ημερήσια πρωινή εφημερίδα *El Popolar* άρχισε την έκδοσή της από το 1923 με υπεύθυνο συντάκτη της τον Μ. Αρένο. Από το 1927 άρχισε να κυκλοφορεί ως απογευματινή και, τελικά, σταμάτησε να εκδίδεται στα 1940. Βλ. Ρ. Φρεζής, *ό.π.*, σ. 134.

¹⁹ *El Popolar*, 2 Ιανουαρίου 1931.

θα περίμενε κανείς έξαρση του μεταναστευτικού ρεύματος των εβραίων της πόλης. Αντίθετα οι ρυθμοί της μετανάστευσης προς την Ευρώπη μειώθηκαν και διογκώθηκε το μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Παλαιστίνη. Εξάλλου, είχε ήδη γίνει γνωστό η δυσχερής οικονομική κατάσταση στη Γαλλία, η οποία είχε οδηγήσει σε αθρόες απολύσεις εργατών–κυρίως των ξένων υπηκόων–με αποτέλεσμα πολλοί Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης, που εργαζόνταν στη χώρα εκείνη να μείνουν άνεργοι. Μάλιστα μεγάλος αριθμός από αυτούς τους εβραίους εργαζομένους στη Γαλλία προετοιμαζόταν να επανέλθει στην Θεσσαλονίκη²⁰.

Στον ίδιο αποκαρδιωτικό ρυθμό ήταν και ανταπόκριση της εφημερίδας *El Tiempo*²¹ από το Παρίσι. Η ανταπόκριση αυτή της 31ης Μαρτίου 1931 ανέφερε για πολυάριθμους θεσσαλονικείς Εβραίους, εγκατεστημένους στη Γαλλία επί διετία ή και τρία χρόνια, οι οποίοι είχαν πληγεί από την ανεργία και την οικονομική κρίση και γι' αυτόν το λόγο είχαν πάρει απόφαση να επανακάμψουν στη Θεσσαλονίκη.

Σχετικά με τα παραπάνω είναι τα γραφόμενα σε άρθρο το κομμουνιστικού φύλλου της Θεσσαλονίκης *El Popolar*. Σε άρθρο της 31^{ης} Μαρτίου 1931 η εφημερίδα αυτή εύρισκε την ευαίρια να εξαπολύσει επίθεση κατά του βουλευτή Μεντές Μπεςαντζή, που ήταν και συνδιευθυντής της εφημερίδας της Θεσσαλονίκης *El Poeblo*. Κατά το δημοσίευμα ο βουλευτής ήταν ο υπαίτιος της εξόδου των θεσσαλονικέων Εβραίων. Σημειωτέον ότι η μετανάστευση στη Γαλλία είχε εμφανισθεί από τους κοινοτικούς φίλους του βουλευτή Μπεςαντζή ως σανίδα σωτηρίας του εβραϊκού στοιχείου. Το ίδιο κομμουνιστικό δημοσιογραφικό όργανο υποστήριζε επίσης ότι η κρίση ήταν τότε παγκόσμια και ότι οι μεταβάσεις στο εξωτερικό δεν θα έλυναν το ζήτημα. Ταυτόχρονα, δοθείσης ευκαιρίας, το κομμουνιστικό φύλλο αναφερόταν στην πάλη κατά της εθνικής καταπίεσης και κατά των οικονομικών και των κοινωνικών αφορμών, που προκαλούσαν την ανεργία και την κατάπτωση της εβραϊκής μειονότητας.

Το Δεκέμβρη του 1932 επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη ο απεσταλμένος της Εκτελεστικής Επιτροπής του Εβραϊκού Πρακτορείου,²² Δόκτωρ Σενάτορ. Κατά την επίσκεψή του σε όλους

²⁰ Ι. Σκούρτης, *ό.π.* σ.242.

²¹ Το 1909 εκδόθηκε η καθημερινή εφημερίδα *El Tiempo* από τον Ισαάκ Δαβίδ Φλωρεντίν. Οι αντισιωνιστικές αντιλήψεις της εφημερίδας δεν προσέλκυσαν πολλούς αναγνώστες και η έκδοσή της σταμάτησε. Επανακυκλοφόρησε με τον ίδιο τίτλο στα 1924 και η έκδοσή της συνεχίστηκε ως το 1933. Ρ. Φρεζής, *ό.π.*, σ.113.

²² Το εβραϊκό πρακτορείο για το Ισραήλ ήταν γνωστό και ως Sochnut ή JAFI. Αυτό είχε εξυπηρετήσει ως

τους εβραϊκούς συνουκισμούς της πόλης, αυτός διαπίστωσε την δυστυχία των εβραίων της Θεσσαλονίκης που υπερέβαινε κατά πολύ την δυστυχία των εβραϊκών μαζών της Ανατολικής Ευρώπης. Ο συγκεκριμένος απεσταλμένος υποσχέθηκε να ασκήσει κάθε δυνατή επιρροή για να διευκολύνει τη μετανάστευση των εβραϊκών οικογενειών στην Παλαιστίνη. Για τον εκπρόσωπο του Εβραϊκού Πρακτορείου ο εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης «διέθετε ζώσες εθνικές δυνάμεις, κατείχε θησαυρούς εβραϊκής ζωτικότητας, με δυνατότητα να κληθεί να διαδραματίσει παράγοντα σπουδαίο στην κίνηση της μετανάστευσης του εβραϊκού λαού»²³.

Ο απεσταλμένος αυτός υποδείκνυε στους εβραίους μελλοντικούς μετανάστες στην Παλαιστίνη να επιλέγουν ως προορισμό τους το λιμάνι της Χάιφας, επειδή το μέλλον του προβλεπόταν λαμπρό. Ο ίδιος μάλιστα πρότεινε εκεί την ίδρυση βιομηχανίας καπνού με την βοήθεια των – ειδικών - εβραίων καπνεργατών της Θεσσαλονίκης.²⁴

Σύμφωνα με τον Δαβίδ Φλωρεντίν²⁵, τον οποίο ο Δόκτωρ Σενάτορ είχε ορίσει ως αντιπρόσωπο του Εβραϊκού Πρακτορείου στη Θεσσαλονίκη, υπεύθυνο για την μετανάστευση, στα 1932 περίπου 5.500 εβραίοι θεσσαλονικείς εγκατέλειψαν την πόλη για την Παλαιστίνη. Τον αριθμό αυτό αμφισβητούσε η εφημερίδα *Le Progrès*²⁶, η οποία σε άρθρο της 13ης

προκρατική εβραϊκή Αρχή, πριν από την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ στα 1948. Αργότερα το πρακτορείο αυτό μετεβλήθη σε εντεταλμένο οργανισμό με αρμοδιότητα την μετανάστευση και την απορρόφηση των εβραίων της Διασποράς. Βλ σχετ. *Encyclopedia Judaica* (1996), τ. 14.

²³ *El Pueblo*, 14η Δεκεμβρίου 1932.

²⁴ *El Pueblo*, ό.π.

²⁵ Ο Δ. Φλωρεντίν γεννήθηκε το 1874 στη Θεσσαλονίκη. Από το 1897 συμμετείχε στην έκδοση της εφημερίδας *El Avenir* και αργότερα έγινε ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Σιωνιστικής Οργάνωσης «Kadima». Συνεργάστηκε με τις περισσότερες εφημερίδες της Θεσσαλονίκης και μέσα από τα άρθρα του πολέμησε την αντισιωνιστική προπαγάνδα και την αφομοίωση. Ήταν μέλος της Σιωνιστικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης και εργάστηκε ακατάπαυστα για τα σιωνιστικά ιδεώδη, καθώς επίσης για να πετύχει τη μετανάστευση πολλών θεσσαλονικέων Εβραίων στο Ισραήλ, όπου και εγκαταστάθηκε ο ίδιος στα 1933. Ρ. Φρεζής, *Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα*, Βόλος 1999, σ. 449-450.

²⁶ Ιδρυτής και διευθυντής της γαλλόφωνης εφημερίδας της Θεσσαλονίκης *Le Progrès* ήταν ο Ζεζούα Χουλή, με συνδιευθυντές τον αντισιωνιστή Σαμουήλ Ε. Μοδιάνο και τον Αβραάμ Λεβή, επίσης αντισιωνιστή, αλλά και εβραίο εθνικιστή-ιδεαλιστή, μη φιλελεύθερο. Αυτός ήταν ο πρώτος θεσσαλονικεύς Εβραίος διδάκτωρ της Νομικής Σχολής (1927), ασκούσε δικηγορία και εργαζόταν συγχρόνως ως διευθυντής της εβραιοίσπανικής εφημερίδας *La Verdad*. Οι δύο εβραίοι συνδιευθυντές είχαν φιλελεύθερες ιδέες και δήλωναν υπέρμαχοι της αφομοίωσης, της ένταξης, και της ενσωμάτωσης των εβραίων στο γίνεσθαι της ελληνικής κοινωνίας. Η εφημερίδα *Le Progrès* συνεργάστηκε με την εξουσία, υποστήριξε κυβερνητικές θέσεις μάλλον για να αποκτήσει συμμάχους, κυρίως οικονομικούς και εμπορικούς. Η συμπεριφορά της εφημερίδας ήταν υπέρ της Γαλλίας. Ο Ζεζούα Χουλή εργαζόταν στο λογιστήριο γαλλόφωνης εφημερίδας της Θεσσαλονίκης, αλλά και ως ρεπόρτερ. Ο Ζεζούα Χουλή κατ' άλλους ήταν εκπαιδευτικός, δάσκαλος, κατ' άλλους απλός επιβλέπων στο Λύκειο Ινταντιέ των Σκοπίων ως το 1913. Δυναμικός και ευφυής, χωρίς να έχει κάποια ιδιαίτερη κουλτούρα στην αρχή, ο Ζεζούα Χουλή κατάφερε να γίνει η ψυχή της *Le Progrès*. Αυτός ήταν ο μόνος από τους τρεις διευθυντές της *Le Progrès* που ασκούσε αποκλειστικά το επάγγελμα του δημοσιογράφου χωρίς να επιδίδεται σε άλλη πρόσθετη απασχόληση. Αυτός υπήρξε ενάντιος των σιωνιστών, αλλά με φιλελεύθερες ιδέες, οπαδός του Βενιζέλου και του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Ο Ζεζούα Χουλή γνώριζε πολύ καλά να υπερασπίζεται τα δικά του

Δεκεμβρίου 1932 ανέφερε πως μόλις 2.000 θεσσαλονικείς Εβραίοι ακολούθησαν το δρόμο της μετανάστευσης για την Παλαιστίνη εξάγοντας σημαντικά κεφάλαια προς υποστήριξη της εκεί εγκατάστασής τους²⁷.

Η οικονομική κρίση αν και είχε εντονότερα χαρακτηριστικά στην Θεσσαλονίκη, δεν άφησε ανεπηρέαστες και τις μικρότερες εβραϊκές κοινότητες των άλλων ελληνικών πόλεων. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την πόλη της Καβάλας για τους εβραίους της οποίας ο Μενέλαος Βλαχόπουλος, αρθογράφος της εφημερίδας *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης, γράφει μετά από την επίσκεψή του στην πόλη αυτή: «οι εβραίοι της Καβάλας, πολυάριθμοι ανέκαθεν και αποτελούντες γερή κοινότητα έπαθαν ζημίες από την τρομερή κρίση, που μάστιζε την πόλη. Έτσι οι μεν επαγγελματίες ήταν καταχρεωμένοι, οι δε εργάτες δεν μπορούσαν πουθενά να βρουν δουλειά. Κατόπιν αυτού ήταν φυσικό να καρποφορήσει μεταξύ τους η σιωνιστική προπαγάνδα, που επιδίωκε τον εποικισμό της Παλαιστίνης με τους τσακισμένους οικονομικώς Ισραηλίτες όλου του κόσμου. Πολλοί Εβραίοι είχαν φύγει ως τότε από την Καβάλα για την Παλαιστίνη και πολλοί έφευγαν καθημερινά μολονότι αρκετοί από τους μεταναστεύσαντες το προηγούμενο έτος, επέστρεφαν στην Καβάλα, αφού εκεί που είχαν πάει έπεσαν σε χειρότερη δυστυχία²⁸.

Ο Ισραηλιτικός Τύπος της Θεσσαλονίκης, επ'αρκετό χρονικό διάστημα, μετά το έτος 1929, είχε καλλιεργήσει καθημερινά και επίμονα την ιδέα ότι για το εβραϊκό στοιχείο η μόνη διέξοδος από τη δυσχερή οικονομική θέση ήταν η μετανάστευση. Η ανοργάνωτη όμως φυγή δεν έφερε και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Χωρίς να έχουν εκ των προτέρων εξασφαλίσει την παραμονή τους και την εργασία στις άλλες χώρες, οι απερχόμενοι έμπαιναν σε μεγάλες περιπέτειες και πολλοί από αυτούς αναγκάζονταν να επιστρέψουν.

Στα 1932, ο περιορισμός του αριθμού αδειών μετανάστευσης για την Παλαιστίνη²⁹

συμφέροντα τα οποία συμβάδιζαν με τις αρχές του. Η *Le Progrès* κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στη Θεσσαλονίκη το 1924. Τα γραφεία και το τυπογραφείο της εφημερίδας έδρευαν στην οδό Φραγκίνη 2. Κ. Σεχίδης - Ι. Σκούρτης, *Ο εβραϊός Ισαάκ Καμπελή και ο Μακεδονομάχος Παύλος Μελάς (1931)* ΛΑ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Θεσσαλονίκη 2010, σ.375-376.

²⁷ Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος, *Οι Έλληνες Εβραίοι. Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*, Αθήνα 1999, σ. 232 – 233.

²⁸ Εφημερίδα *Μακεδονία*, 14 Νοεμβρίου 1932.

²⁹ Οι άδειες μετανάστευσης δίνονταν κατά επαγγέλματα, επειδή όμως ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης δεν ήταν γεωργικός, ο αριθμός των αδειών για μετανάστευση ήταν περιορισμένος. Το εβραιοϊσπανόφωνο *El Pueblo* είχε ήδη πληροφορήσει από τις 3 Δεκεμβρίου 1929 ότι οι άδειες εισόδου που

οδήγησε σε ύφεση το μεταναστευτικό ρεύμα. Η μετανάστευση δεν αποτελούσε πλέον μονόδρομο για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και η εφημερίδα *ΑΕΙΟΝ* ζητούσε να ληφθεί μέριμνα για το τμήμα του ισραηλιτικού πληθυσμού το οποίο δεν θα μετανάστευε και συνεπώς θα έπρεπε να είναι ικανόν ν' αντιμετωπίζει την βιοπάλη και τις τοπικές συνθήκες³⁰.

Konstantinos Sehidis - Ioannis Skourtis

The emigration of Thessaloniki's Jews after 1929

Summary

The world financial crisis in both trade and industry proceeded after 1929 and caused an exacerbation in the emigration of Thessaloniki's Jews. The Jewish Community Council could not deal with the financial recession of his members. By the dozens young people and heads of Jews families migrated to different countries with hope for a better future. Those who decided to leave their country did not care much about which country would take them in .The greater number of emigrants headed to France, Spain and Argentina and also to South and Central America countries like, Brazil and Mexico.

The Jewish newspapers dealt intensely with the matter and depict the state of mind of the Jews at the time which urged them to migrate.

Θερμές ευχαριστίες στον αγαπητό φίλο Ζακ Μπερεσή για την πολύτιμη βοήθεια του στην μετάφραση των ισπανοεβραϊκών εφημερίδων.

είχε λάβει το υπεύθυνο παλαιστινιακό γραφείο ήταν μόνον για τρία άτομα και θα τις διέθεταν με κλήρο. Παρόμοια πληροφόρηση παρέχεται αργότερα από τις εφημερίδες *El Poeblo* και *ΑΕΙΟΝ* της 10^{ης} Αυγούστου 1932.

³⁰ *ΑΕΙΟΝ* της 22ας Δεκεμβρίου 1932.